

vereniging tot herstel van zorg rond dood en rustplaats

de Terebinth Nieuwsbrief

Inhoud

De aanschaf van een grafmonument	5
De Oude Kerkhof te Heeze	8
Excursies	13
Boekbesprekingen	18
Uit de krant	21
Nieuws	23
Verenigingsnieuws	27

Agenda (onder voorbehoud)

- 1 april tm 30 sept.
Dodenkoetsententoonstelling Landgoed
Nienoord in Leek
- 17 april
3e vergadering Raad van Advies
(op Rusthof, Amersfoort)
Dagexcursie Roermond
- 22 en 23 april
"Leven tot aan de dood"
Symposium landelijke Stichting Vrijwilligers
Terminale Zorg in Zwolle
- 6 mei
Lezing over "geschiedenis grafcultuur" in
Utrecht (zie blz. 27)
- 7 mei tm 31 mei
Tentoonstelling Memento in Kortenhoef
- 8 mei
Dagexcursie Terschelling
- 13 mei
Lezingen "artistieke en juridische aspecten
van begraven" in Utrecht (zie blz. 27)
- 22 mei
Algemene ledenvergadering en excursie
Moscowa in Arnhem
- 6 juni
Excursie naar Laken (België)

Colofon

De Terebinth Nieuwbrief
jaargang 7, nummer 2

De Terebinth Nieuwsbrief is een informatie-
blad ten behoeve van de leden van Vereni-
ging de Terebinth.

Redactie:

Roy P. de Beunje, Wessel Meijer, Paola Pisu
en Cees van Raak

Hoofdredactie:

Vacature

Opmaak:

Martin Bosker

Redactie- en secretariaatsadres:

Dodeweg 31

3832 RE Leusden

tel.: 033 - 65 33 80

Inleveren kopij voor Nieuwsbrief

jrg. 7, nr. 3:

vóór 31 mei 1993.

Foto voorkant

Bord voor een kerkhof op Terschelling
foto: Wim Vlaanderen

Ambities ...

"Wij zijn verheugd dat de minister in de eerste drie hoofdstukken van haar notitie een uitvoerig overzicht gegeven geeft over de zorgwekkende gang van zaken op begraafplaatsen en tevens schrijft dat ze deze ernstig neemt. Wij zijn dan ook verwonderd en verontrust dat deze door haar uitgesproken zorg niet in haar beleidsvoornemens terug te vinden is, in tegendeel: de minister laat na toegesneden maatregelen te treffen".

Aldus onze brief aan de Voorzitter van de Eerste Kamer naar aanleiding van de enquête welke is voortgekomen uit de parlementaire behandeling, begin 1991, van de Wet op de Lijkbezorging. In deze Nieuwsbrief leest u daar meer over ("Enquete van minister Dales").

Het jaar 1993 is al weer enkele maanden op gang. Op zaterdag 22 mei houden we onze voorjaars Algemene Ledenvergadering, zoals gebruikelijk in combinatie met een evenement. Dit keer is dat een bezoek aan Moscowa, de bekende begraafplaats van de gemeente Arnhem. Daarover leest u in deze Nieuwsbrief meer (en in het boek van de zo vroeg overleden Bert van Dissel, zie de recensie van Cees van Raak in het oktobernummer vorig jaar).

Met veel voldoening stel ik u op de hoogte van een drietal organisatorische en belangrijke verbeteringen.

De eerste, en al eerder vermeld, is dat we onderdak hebben voor een Terebinthbureau dankzij José Bionda, beheerder van Rusthof, en met steun van de gemeente Amersfoort. Formeel is daar op 22 mei uw toestemming voor nodig, hoewel ik eerlijk zeg dat er geen alternatief is. We waren al langer op zoek naar een vaste plaats bijvoorbeeld bij een van onze leden.

De tweede verbetering is, dat onze secretaris Wessel Meijer zijn kwaliteiten nog sterker zal gaan inzetten en dat de almaar groeiende werkdruk zal worden opgevangen: Peter Hendriks en Cees van Raak willen een deel van hun tijd voor de vereniging inzetten in het Terebinthbureau. Wessel is door het bestuur gevraagd om tegen vergoeding een deeltijdbaan te willen accepteren. Voor het daaraan te verbinden arbeidscontract is uw toestemming nodig. Voorlopig is er een vergoeding dankzij de instemming van de vorige algemene ledenvergadering om het meerdere boven de begroting aan te mogen wenden voor de continuïteit van de vereniging.

Tenslotte: een versnelde ontwikkeling om onze informatie anders en prominenter te presenteren. Een sluimerend idee om de Nieuwsbrief af te

wisselen met een magazine (tevens voor de losse verkoop) met uitgediepte artikelen en een mooie opmaak wordt binnenkort gerealiseerd. Peter Wesseling van uitgeverij Top/pers te 's Hertogenbosch start het kwartaaltijdschrift Mortalis (dat betekent: de stervende mens). Op zijn uitnodiging doet de Terebinth mee met eigen en herkenbare bijdragen. De Nieuwsbrief blijft in ieder geval in 1993 ook bestaan. Verderop in deze editie leest u meer hierover.

Begonnen in 1992, is er ook doorgewerkt aan de versterking van de inhoud van onze organisatie. De resultaten daarvan worden u voor de vergadering apart toegezonden. Dan heeft de Raad van Advies zich er al over gebogen zodat u ook tijdig over de uitkomsten van dat beraad zult worden ingelicht. Het bestuur heeft een beleidsplan gemaakt, waarin de koers van de vereniging voor de komende 3 jaar wordt aangegeven. We denken dat het plan goed inspeelt op de ontwikkelingen op het gebied van dood en rustplaats, rekening houdt met de opvattingen in de vereniging en aansluit op de mogelijkheden van onze vrijwilligersorganisatie. Ook is er een "werkplan 1993" aan gekoppeld. Daarin staan bijna 20 hoofdactiviteiten, die eind van dit jaar in zeer concrete resultaten moeten zijn omgezet.

Twee van de vier gebieden van Terebinth zoals die in de statuten als doelstellingen staan vermeld, krijgen daarmee prioriteit: attent maken op waarden van rustplaatsen en behoud en herstel van rustplaatsen.

Op 22 mei valt er dus nogal wat te bespreken en te beslissen. Ik kondig u het pakketje leeswerk aan, en ik nodig u alvast van harte uit om op 22 mei mee te praten om zo invloed uit te oefenen op onze koers voor de toekomst. Wie van u ambitieus is, is van harte welkom om met een bijdrage (in tijd) aan die toekomst mee te helpen. Wie zelf weinig tijd heeft en daardoor de plannen ambitieus vindt, is welkom om de vereniging te stimuleren met een bijdrage in de vorm van kennis, kontakten en door de Terebinth aan te bevelen als professioneel, onafhankelijk platform.

Het leek mij belangrijk om u van al deze ontwikkelingen op de hoogte te brengen. We mogen trots zijn op een vereniging waar zoveel mensen zich voor inzetten. Het gaat goed met de Terebinth.

Hennie Siebelt,
voorzitter

De aanschaf van een grafmonument

Op de nieuwe gedeelten van begraafplaatsen treffen we tegenwoordig veelal een eentonige smakeloze rij grafstenen aan. Meestal betreft het gepolijst graniet met een verzonken letter met goud of zilver ingekleurd. Dit geheel wordt dan ook nog eens gecompleteerd met een gepolijste granieten dekplaat.

In eerste instantie ben je geneigd te denken dat de houder van de begraafplaats, dikwijls de gemeente, strenge voorschriften heeft uitgevaardigd, maar dit is in slechts enkele gevallen zo. Meestal zijn het de steenhouders die massaal deze saaie kant en klare brokken graniet aanschaffen. Ze zijn er in rechte uitvoering of met een golfje. Graniet is afkomstig uit het buitenland, voornamelijk uit Zuid-Afrika en tegenwoordig ook uit India en Brazilië. Het enige dat de steenhouwer moet doen, is met een computergestuurde machine de tekst in het monument aanbrengen en de teksten zijn meestal eentonig en zonder boodschap.

Ik heb besloten om dit artikel te schrijven, omdat ik door de jaren heen door veel nabestaanden ben benaderd die vertellen: "Als ik dat had geweten, had ik het anders gedaan" of "Ik ben niet goed voorgelicht en heb veel te veel betaald".

Hieronder wil ik u enkele tips en overwegingen meegeven, die ertoe kunnen leiden dat u een grafmonument kiest waarmee u uw dierbaren op een persoonlijke wijze kunt gedenken.

Haast u niet

Als u na het overlijden van een dierbare een grafmonument wilt bestellen, haast u dan niet. Neem er gerust de tijd voor, want de aanschaf van een monument is een zakelijke aangelegenheid.

Wees voorzichtig met bezoeken aan huis, ontvang alleen iemand wanneer u er zelf aan toe bent. Beter is het om zelf naar een steenhouwer toe te gaan.

Op dit moment is het vaak zo dat de nabestaanden helemaal niet met een steenhouwer in contact komen, omdat uitvaartleiders, begraafplaatsbeheerders of een kennis van een kennis bij nabestaanden aankloppen met kleine monsters en/of een groot fotoboek met daarin foto's van de bovenbeschreven confectiestenen. Het doel van deze mensen is veelal, de goeden niet te na gesproken, om tijdens één bezoek een steen te verkopen. De klant beslist tijdens het bezoek. Bedenk dat deze mensen provisie ontvangen van een steenhouwer en dat u dit geld kunt besparen door zelf naar een steenhoudersbedrijf te stappen.

Voordat u deze stap onderneemt is het wijs om bij de houder van de begraafplaats, gemeente of kerkbestuur, de verordening(en) op te vragen die betrekking hebben op het plaatsen van een grafmonument. In de verordening staan regels beschreven waaraan een grafmonument moet voldoen, bijvoorbeeld de maximaal toegestane grootte. Aan

de hand van onder andere deze informatie zou u alvast zelf een plan voor een grafmonument kunnen maken; ook kunt u een eenvoudige tekening maken.

Veel steenhouwers proberen u gepolijst graniet aan te praten met daarbij de uitleg dat deze steensoort altijd goed blijft. Dit is echter niet geheel waar; gepolijst graniet dient regelmatig schoon gemaakt te worden anders heeft het gepolijst zijn geen zin. Als deelv bewerking kan een gepolijste uitvoering soms een zeer goed effect geven door bijvoorbeeld mat schuren of boucharderen. Bovendien is gepolijst graniet duur in verhouding tot andere steensoorten en moeilijk ambachtelijk te bewerken. Andere (goedkopere) steensoorten zijn:

Hardsteen, dit is een blauw-grijze steen die op oude begraafplaatsen veel te zien is. De steen leent zich goed voor ambachtelijke verwerking. Let op de kwaliteit, neem geen steen met blauwe strepen (de zogenaamde "brand"). Vraag naar Ierse hardsteen of

hardsteen uit Ourthe/België.

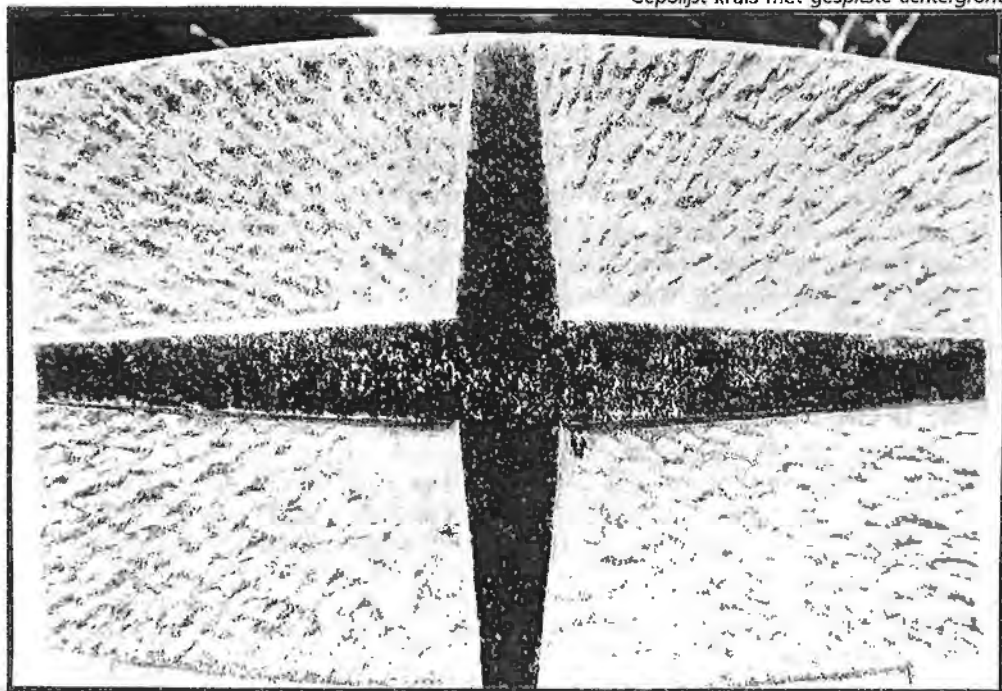
Van **Kalksteen** bestaan veel soorten zoals: blanca del' mare, travertin, musselkalk, vauriou. Deze steen is tevens zeer goed ambachtelijk te bewerken. Kalksteen kandoor zijn patnering door het weer zeer aantrekkelijk worden door de eenwording met de natuur. De beplanting speelt hierin een grote rol.

Marmor is prachtig binnenshuis, maar om het als onderdeel van een grafmonument te gebruiken, is sterk af te raden, omdat het slecht bestand is tegen de klimatologische omstandigheden in ons land.

Zwerfkeien en **scherven** lenen zich goed voor begraafplaatsen die in park- of bosstijl zijn aangelegd. In een rijtjesgraf valt het resultaat meestal tegen. Deze steen laat zich over het algemeen moeilijk ambachtelijk bewerken.

Ambachtelijke bewerkingen zijn: spitsen, stocken, boucharderen, frijnen en scharreren.

Gepolijst kruis met gespitste achtergrond

Deze bewerkingen voorkomen snelle verwerking en het geeft de steen iets speciaals.

Tekens/symboliek

Belangrijk is ook het gebruik van tekens/symboliek, zodat het monument op die manier iets persoonlijks krijgt.

Tekens/symboliek van geloof zijn het Pax-teken, het kruis, de doornenkroon, het lam Gods, geloof - hoop - en liefde, palmtak, en dergelijke.

Voorbeelden van algemene symboliek zijn de opgaande zon, de treurboom, afgeknotte boomstam, handen, geknakte bloem, beroep of hobby's.

Checklist

Tot slot wil ik u een checklist aanreiken, waarin de tips op een rijtje gezet zijn.

1.Neem de tijd wanneer u een grafmonument kiest. U hoeft niet in een uur tijd te beslissen welk monument geplaatst gaat worden. Een goede steenhouwer zal u die tijd geven en zelf met adviezen komen.

2.U bent absoluut niet gebonden aan de steenhouwer die u het eerst bezoekt. Vergelijk de betrokkenheid en de prijzen van de verschillende ondernemers.

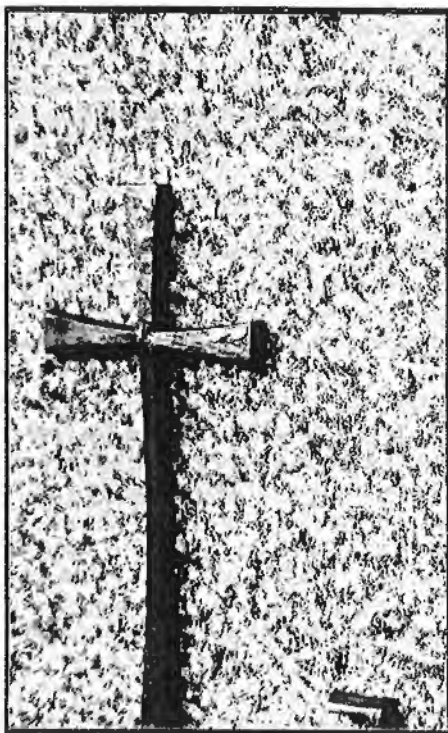
De prijsvorming wordt bepaald door:

- a.** kosten materiaal en ontwerp
- b.** bewerkingskosten
- c.** de belettering
- d.** plaatsingskosten
- e.** plaatsing- of legeskosten

Vraag altijd om een prijsopgaaf met duidelijke tekening met materiaalsoort, afmetingen en dikte maten en levertijd. Betaal als de werkzaamheden naar genoegen zijn uitgevoerd. Laat de steenhouwer horen of u tevreden bent over:

- a.** wijze van verkoop
- b.** afwerking monument

3.In het geval u een symboliek of een persoonlijk teken op het grafmonument wilt laten aanbrengen, sta er dan op dat dit op ambachtelijke wijze uitgevoerd wordt. Heel vaak zijn er veel symbolen/tekens in

'punten'

sjabloonvorm die u dan terug kunt vinden op verschillende monumenten. Voor een goede steenhouwer is het een uitdaging om er iets moois van te maken. Om u een idee te geven van een persoonlijke invulling, geef ik de volgende twee voorbeelden. Het graf van een schipper in de vorm van een schip met het anker in de grond; de tekst is golvend ingehakt. Bij een monument voor een organist wordt de steen als orgelfront weergegeven.

4.Neem als het even kan een monument als één geheel dus zonder sokkel of voetstuk. Grafplaten geven het monument iets kouds. Goede bodembedekkende beplanting staat natuurlijker en bevordert de groene aanblik van de begraafplaats.

5.Wilt u iets speciaals laten maken, dan bestaat natuurlijk de mogelijkheid om een beeldend kunstenaar te raadplegen of zelf het monument te laten maken. Het Terebinthbureau kan u aan adressen helpen.

Wim Vlaanderen

De Oude Kerkhof

Van de heer P. Hijmans uit Heeze ontving de redactie een artikel over De Oude Kerkhof gelegen tussen Heeze (NB) en Leende.

Wat de wandelaar er kan zien

Aan de zuidkant van het dorp Heeze, 11 kilometer zuid-oost van Eindhoven en niet ver van Leende, ligt een oude begraafplaats, die nog altijd De Oude Kerkhof genoemd wordt, hoewel de bezoeker geen kerk meer zal kunnen vinden. De kerk is in 1827 afgebrand na blikseminslag en daarna door omwonenden gesloopt; de fundamenten liggen onder de grond en worden gelukkig sinds 1968 door de Monumentenwet beschermd. Sinds kort is de gehele kerkhof weer door een fatsoenlijk hek omringd. Dat wil zeggen het Nederlands-Hervormde gedeelte en het oostelijke algemene gedeelte, eigendom van de burgerlijke gemeente van Heeze. Er wordt sinds een jaar weer op de algemene begraafplaats begraven, hetgeen sinds mensenheugenis niet mogelijk was. In strijd met de Begrafeniswet van 1871 had de burgerlijke gemeente van Heeze gedurende meer dan een eeuw geen enkele algemene begraafplaats bezeten.

Wie de Oude Kerkhof vanuit Heeze (ongeveer 10.000 inwoners) of van het kleinere Leende uit nadert, ziet dat plaats en ligging niet willekeurig zijn gekozen en dat zij verband houden met een oude woonkern. De Kerkhof ligt ietwat boven zijn onmiddellijke omgeving; er zijn duidelijke randen van de Kerkhof te zien en enige resten van oud "opgaand geboomte" wijzen op hun manier op een zelfde eerbiedwaardig verleden. Nu zijn er nog slechts 18 eiken en beuken over, de meeste maken een weinig vitale indruk; het totaal dode hout is in de vroege zomer van

1992 eindelijk opgeruimd ("omgedaan" op zijn Brabants), tegelijk met de verwilderde begroeiing aan de noordzijde tegen de boerderij aan, waar zich in vele decennia van verwaarlozing een dikke laag plantenresten en afval had opgehoopt. Het terrein daar is kaal en leeg; van een nieuwe beplanting is nog niets te zien. Wie goed om zich heen kijkt, ziet bij het nieuwe metalen hek de dorre resten van een beukenhaag, die daar omstreeks 15 april 1992 is geplant.

Ook de oppervlakte van het algemene gedeelte, aan de oostzijde gelegen en sinds 1927 eigendom van de burgerlijke gemeente, is totaal leeg en ongeordend; na de belangrijke opgravingen door het ROB (Rijksinstituut voor Oudheidkundig Bodemonderzoek te Amersfoort) en de plaatselijke Heemkunde-vrijwilligers in de herfst van 1991 is deze strook grond van ongeveer acht meter breedte alleen met aarde opgehoogd en in geen enkel opzicht als begraafplaats ingericht.

Wel zijn er in 1992 en onlangs drie graven gedolven, die heel willekeurig gesitueerd lijken te zijn: de doden zijn namelijk met het gelaat naar het noorden begraven, een wonderlijke keuze. Of zou dit misschien toeval zijn geweest?

Gaan we nu westwaarts naar het kerkelijk deel van de Kerkhof, dan lopen we allereerst tegen het grote graf (geen grafkelder, zoals men zou denken) van de familie Van Tuyl van Serooskerken aan: een rechthoek van 7x 8 meter, op de muur (zo'n muur heet een ezelsrug) een indrukwekkend gesmeed hek, onlangs weer zorgvuldig pikzwart geverfd, met scherpe ijzeren punten. Voor mijn gevoel zijn die scherpe punten op dat hoge hek een grimmige afsluiting tussen mensenwereld en dodenwereld, alsof de levenden vrees kennen

voor de doden, die zij zelf hebben begraven. Op de enkele grafsteen is ouder gewoonte alleen de familienaam te lezen, geen voornamen; binnen de solide grijze muur - er is geen enkele verzakking te zien - alleen grind, geen enkel symbool van liefelijkheid, memorie, tederheid of verdriet. Begroef zo onze 19e eeuw ook haar aristocratie?

Op het westelijk deel en langs de zuidkant (de grote en indrukwekkende toren van Leende met zijn prachtige spits op twee kilometer afstand geeft het zuiden aan) zien wij de graven van de laatste 70 jaren en tot nu toe, wij krijgen daar de indruk dat de Hervormde Gemeente hier haar doden in deze eeuw heeft begraven. Het lijkt of hier iets meer zorg en onderhoud aan de graven is besteed. Er zijn drie gelijksoortige graven, die door drie houten kruisen een eenheid vormen; zij dateren van 1977 en 1989 en vallen op deze hervormde kerkhof op door hun eiken kruisen, een "grafmonument" dat eeuwen lang in de gereformeerde traditie een negatief taboe heeft gekend.

Algemene ordeloosheid

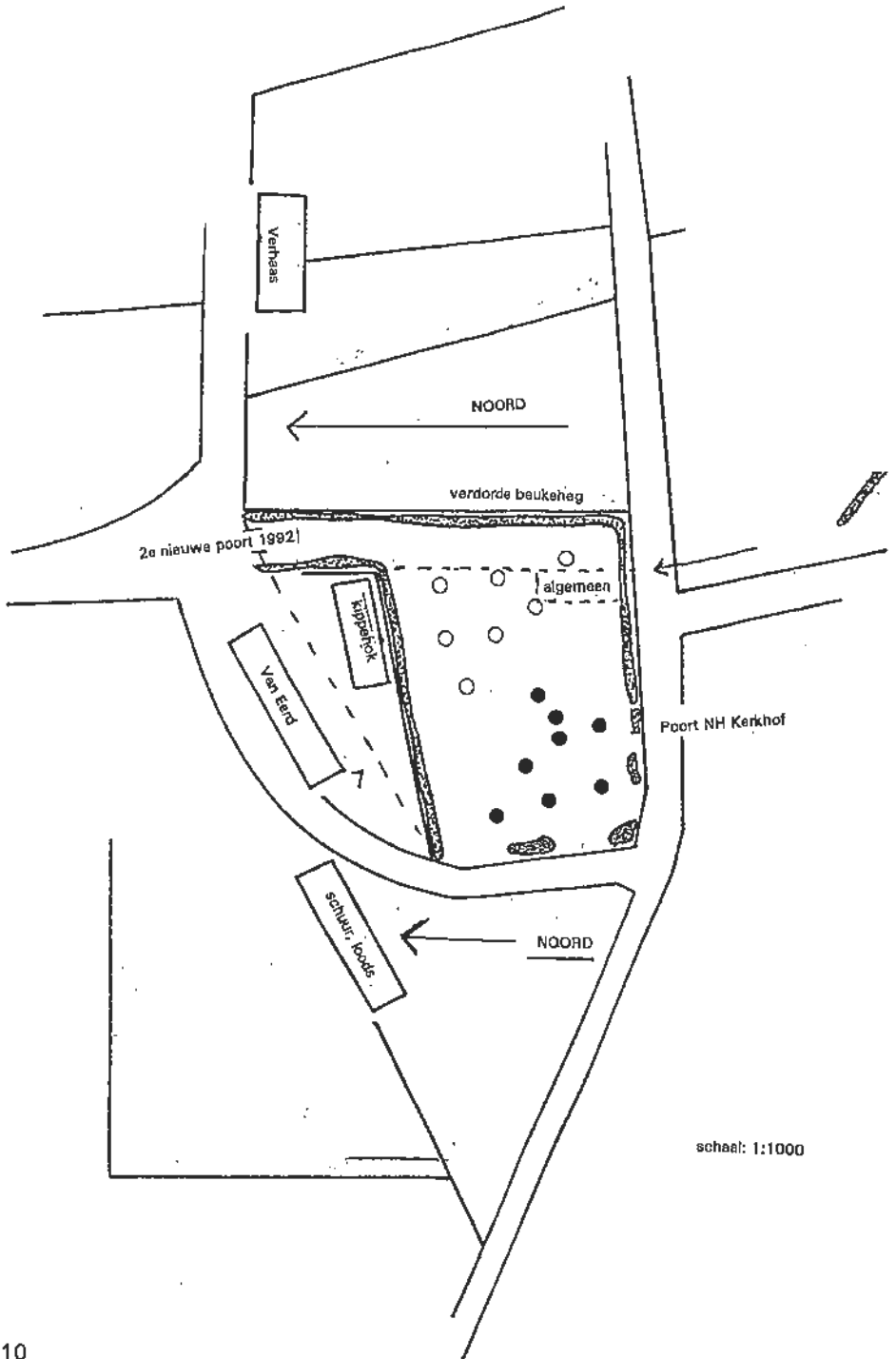
De duidelijk zichtbare planloosheid van de Kerkhof doet bij mij de volgende vraag rijzen: is hier werkelijk meer dan 150 jaren door de grafmakers alleen uitvoerend werk verricht, zonder dat zij enige leiding kregen van ambtsdragers, die toch toezicht uitoefenden en daarbij een plan in hun hoofden moeten gehad hebben, dat wil zeggen dat zij vooruit keken, ook op hun Oude Kerkhof? Ik kan het mij eigenlijk niet voorstellen en ik zal dus verder zoeken naar mogelijke tekenen en sporen van kerkvoogdelijk beleid op de Oude Kerkhof.

Hoe ik in aanraking met deze problemen kwam kan in weinig woorden gerapporteerd worden. Drie familiebegrafenissen leverden mij zeer directe informatie over de onzichtbare achtergronden van de uiterlijke

verwaarlozing van onze Oude Kerkhof. Heel langzaam is in een tijd van 16 jaren (begonnen in 1977) tot mij doorgedrongen hoe gebrekkig de ambtsdragers hun Kerkhof administreerden. Vier jaren moesten na januari 1989 verlopen, voordat ik van mijn drie familiegraven enigszins correcte graf-akten in handen had gekregen; dat ging in een tergend langzaam tempo en er was aandrang van de Nederlands-Hervormde Kerk-provincie van Brabant en Limburg nodig om het zover te krijgen. Sommige ambtsdragers begrepen waarschijnlijk niet waarover een familiehoofd toch zo zeurde, zij kenden waarschijnlijk de term "grafrust" niet eens. Anderen verzekerden mij goedmoedig en zelfs hartelijk, dat "zij toch heus mijn graven niet zouden ruimen", en reageerden verbaasd als ik geen genoegen nam met zo'n mondelinge belofte. Mondelinge overlevering, ook van grafrechten, mag dan in een zeer traag veranderende samenleving ooit gefunctioneerd hebben, in onze eeuw is iets van dien aard zelfs in de kerk onmogelijk.

Naspeuringen

Natuurlijk ging ik ook naar het kadaster in Eindhoven, want ik had al lang begrepen dat de toestanden op het kerkhof niet van recente datum waren. Eén van de oude bureaus van de Oude Kerkhof had mij verteld, dat zijn vader omstreeks de jaren '23, kort na zijn huwelijk, zijn eigen erf had kunnen vergroten door van de Kerkhof een strook grond te kopen, waardoor zijn tamelijk smalle erf werd verbreed. Uit de akten van het kadaster bleek het verhaal in hoofdzaak juist te zijn, behalve dan dat de transactie in de jaren 1927-1928 was overeengekomen en afgewikkeld. Het mondelinge verhaal hield onder andere in, dat de Kerkvoogd aan de koper had medegedeeld: "graaf zelf de verhoging van de Kerkhof maar af en ruim de knekels zelf maar op". Eén en ander moet indruk gemaakt hebben, ook door de massa van

de gevonden grafresten en waarschijnlijk ook, omdat deze wijze van opruimen toch tegen een zeker katholiek respect voor de stoffelijke resten van mensen indruiste en - blijkbaar door de Kerkvoogd expliciet toegestaan en opgedragen was. Ik heb de nare historie meer dan eens moeten aanhoren en de kern ervan bleef dezelfde.

Er bleek op het kadaster nog veel meer, teveel om hier op te noemen. De kern ervan kan samengevat worden in het volgende: zeer waarschijnlijk is deze Oude Kerkhof ook in de 19e eeuw (dat wil zeggen na de franse overheersing) telkens een oorzaak van meningsverschillen en belangentegenstellingen geworden en gebleven tussen 3 instanties: de Nederlands-Hervormde kerk, die na Napoleon niet langer de heersende en officiële Staatskerk was; de burgerlijke gemeente van Heeze, die zich op zekere wettelijke rechten en plichten kon beroepen en in feite de "liberale" bovenlaag was; en tenslotte de familie Van Tuyll van Serooskerken, die op het Kasteel woonde en nog veel land en hofsteden bezat, bewoond en bewerkt door nog van elders geïmmigreerde boerengezinnen.

Uit deze algemene achtergrond valt enigszins te verklaren, waarom er in de loop der jaren ettelijke eigendoms-overdrachten hebben plaatsgevonden; het ging daarbij meer dan eens om 3 elementen van het Kerkhof-complex: de kern (kern en/of fundamenten van de kerk; later het graf van het Kasteel); dan de periferie van dit centrum, die het grootste deel omvatte; en tenslotte de grensgebieden. Van de laatste vermoed ik, dat zij soms naar de omliggende eigendommen zijn overgegaan, er zijn indicaties, dat de Kerkhof vroeger veel groter is geweest dan hij in 1830 was. Het is mij bijvoorbeeld door telkens ter plaatse te kijken duidelijk geworden, dat de Noordgrens vroeger ruimer is getrokken dan hij nu wordt;

vooral de situatie van de splinternieuwe "poort" aan de noord-oosthoek dringt dit vermoeden aan de aandachtige beschouwer op. Zijn de huidige kippenhokken van de boerderij op een afstand van nota bene 1 meter van het kerkhofhek geen zichtbaar teken van een zekere opmars van het boeren erf tegen de ruimte van de Oude Kerkhof?

Oud verleden

Een kadaster kan ons informeren over de 20e en de 19e eeuw; archieven gaan soms tot 1000 jaren terug, maar daarvoor kunnen wij zeer weinig terugvinden in documenten, die even oud zijn als de tijden die zij zeggen te beschrijven. Er is echter ook zo iets als het grondarchief, de realia in de aardlagen, die onnoemelijk lang en ongezien en onaangeraakt konden blijven rusten.

Nu, dit bleek weer eens in de herfst van 1991 A.D., toen het ROB met plaatselijke vrijwilligers van de Heemkunde-kring aan het werk kon gaan: de oostelijke strook van 8 meter kon, voordat de burgerlijke gemeente er een algemene begraafplaats van ging maken, door de archeologen grondig onderzocht worden. De verwachting der deskundigen was, dat de eeuwen, voor de bouw van de middeleeuwse kerk (1300 ?) aan het licht zouden komen, zodat sporen terug tot ongeveer 800 na Christus (Karolingische tijd) zouden blootgelegd kunnen worden.

Dat pakte anders uit: de oudste blootgelegde graven dateren waarschijnlijk van ± 600 voor Christus. Er werden onverwacht 14 eeuwen aan Heeze's verleden toegevoegd, iets waarvan iedere ooggetuige die de oudste graven heeft kunnen zien, van onder de indruk zal zijn gekomen. Als de oude woonkern op de Oude Kerkhof 26 eeuwen oud zou zijn, dan hebben er daar $4 \times 26 = 102$ generaties boeren gewoond - geen bagatel, en iets om over te mediteren.

Dat ben ik zo vrij om hier te doen, en wel door het stellen van een vraag aan mijzelf en aan mijn lezers. De vraag luidt: zou een ouderdom van 26 eeuwen iets bijgedragen kunnen hebben aan de continuïteit van deze plek in het landschap van Oost-Brabant, aan het feit dat deze cultische plaats (want dat is een plaats waar mensen hun doden begraven) zich nog steeds heeft gehandhaafd, ondanks het feit dat er kennelijk een en ander is gedaan om deze "heilige" plaats uit te wissen en in een vuilnishoop te veranderen? Merkwaardig is dan nog wel, dat er geen gewone of "ordinaire" (dat is niet-heilige) boomgaard of tuin bij één van de omliggende boerderijen uit is geworden of gemaakt. Zou dat zo gegaan zijn door een rest van eerbied, van huiver voor de doden, die daar in meer dan 2500 jaren in de aarde, ons aller Moeder, zijn neergelegd? Laten wij ook nog eens kijken naar het smeedijzeren hek met de vervaarlijke punten op het graf van de familie, die de eeuwen lang op het Kasteel van Heeze heeft gewoond, tot in onze dagen toe.

Kerkhistorie

Waarschijnlijk is er in het complex van oorzaken, die tot de huidige situatie hebben geleid, ook een invloed uitgegaan van de gereformeerde theologie: uit Calvin's (1509-1564) invloed zou ten dele verklaard kunnen worden waarom en waardoor de zeer oude katholieke en christelijke rituelen zo verregaand in diskrediet zijn geraakt, - dat is taboe wedren verklaard. Een zichtbaar feit is, dat niet slechts in Heeze NB een rooms-katholiek kerkhof er veel beter pleegt bij te liggen dan een hervormde of "algemene" begraafplaats; dat zal wel een heel zichtbaar stuk kerkgeschiedenis zijn. Voor een duidelijke uiteenzetting van het historisch effect van Calvin's theologische opvattingen op het begraven onzer doden ontbreekt hier helaas de plaatsruimte.

En wat nu en in de nabije toekomst te doen? De praktische toepassing van het voorgaande (feiten, inzichten en overtuigingen) moet wel zijn, dat in de nabije toekomst en de verdere toekomst de onderstaande programma-punten au sérieux worden genomen en systematisch worden gerealiseerd:

- 1. Samenwerking** tussen de Hervormde Kerk(voogdij), de burgerlijke gemeente van Heeze NB, het ROB en andere archeologische betrokkenen, waaronder de Heemkundekring, en tenslotte het Brabants Landschap, dat op zijn wijze interesse heeft voor kleine landschapselementen en ervaring met de praktijk van dergelijke renovaties.
- 2. Een concreet plan** voor het herstel en de inrichting van het park, dat de Oude Kerkhof ooit is geweest en weer moet worden: er moet en kan over x jaar weer een "opgaand geboomte" te zien zijn, dat die fraaie naam ten volle verdient.
- 3. Een degelijk financieel plan**, dat de prijzen van graven en het onderhoud ervan vaststelt en daarbij rekening houdt met de huidige welvaart en de huidige geldswaarde, en met de groeiende interesse voor stijlvol en waardig begraven en zorgvuldig onderhoud van de Kerkhof als geheel.
- 4. Voor de iets verdere toekomst** - laten wij stellen voor de tijd tot 2000 A.D. - een berekening van de capaciteit van de Oude Kerkhof (beide delen, de kerkelijke en de algemene), gecombineerd met een prognose van de vraag naar grafruimte in de komende kwart eeuw. Daarbij worde bedacht en overwogen, dat de huidige grenzen van de Oude Kerkhof zeer waarschijnlijk niet oorspronkelijk of zelfs maar oud zijn, en dat uitbreiding in ieder geval ernstig overwogen dient te worden.

P. Hijmans
Heeze NB, 4 februari 1993

Excursie

Terschelling 8 mei 1993

Gids op deze dag is Terebinth-lid *Teunis Schol*, die geboren en getogen is op Terschelling. We hopen op 8 mei een interessante excursie te maken op dit prachtige Waddeneiland. De voorwaarde waaronder de excursie doorgang kan vinden, staat verderop in deze tekst.

Het eerste onderdeel van de excursie is een bezoek aan het kerkhof op Striep. Dit is het oudste kerkhof op dit eiland; 800 na Chr. Duizend jaar lang is hier begraven. Door middel van markeringen zijn kerken, die inmiddels verdwenen zijn, aangegeven. In het lijkenhuisje staan zeer oude grafstenen tentoongesteld. Vanaf plusminus 1600 zijn op dit kerkhof voornamelijk doopsgezinden begraven; het kerkhof wordt in de volksmond dan ook het Menniste kerkhof genoemd.

Na dit bezoek is het tijd geworden om een kop koffie te dringen in het aangrenzende gebouw van de kerk in Hoorn. Deze uit 1230 stammende St. Nicolaaskerk is nog steeds in gebruik. De oudste steen dateert uit 1611.

Na de lunch vertrekken we naar Midsland. Tegen de muur van de in 1881 gebouwde kerk, staan een aantal oude zerken uit de 16e eeuw. Deze zijn afkomstig van de voormalige, afgebroken, St. Willebrordeskerk.

Tenslotte brengen we een bezoek aan West-Terschelling, waar aan de voet van de Brandaris een klein begraafplaatsje, circa 0,5 hectare, ligt. Echter de vergelijking met een museumveld gaat op. Er staan onderhouden monumenten, met prachtige afbeeldingen, ontroerende teksten en staaljes van ambachtelijk steenhouderswerk.

Onze gids, Teunis Schol, kan u over dit museumveld alles vertellen.

U krijgt de gelegenheid om het dorpje West-Terschelling te bekijken, voordat de boot ons weer naar het vaste land brengt.

Programma

Het programma met tijdschema ziet er als volgt uit:

09.00 uur

Vertrek uit Harlingen Haven (probeer zoveel mogelijk met elkaar mee te rijden, raadpleeg de ledenlijst of bel met ondergetekende). Kom op tijd. De afstand van de parkeerplaats tot de boot is te voet zeven minuten.

10.15 uur

Aankomst per vliegboot, die via Vlieland naar Terschelling gaat.

10.45 uur

Bezoek kerkhof Striep.

11.15 uur

Koffie, waarna bezoek aan kerk en het kerkhof in Hoorn.

Twee grafteksten zoals die voorkomen op het eiland Terschelling.

*Mogt Petersburg
zijn doode geven
Bij deze twee
weer te herleven,
Dan zouden hier
drie Broeders staan
Maar neen! zij moeten
Grafwaarts blijven
Daarom wil ik
hier onder schrijven
Hoe zij elkaar
zijn voorgegaan.*

J. G. G. OVERL. 19 JULIJ 1864

TE PETERSBURG OUD SIRCA 1739

C. G. G. OVERL. 17 JULIJ 1863

TE TERSCHELLING OUD SIRCA 1438

A. G. G. OVERL. 30 JULIJ 1863

TE TERSCHELING OUD SIRCA 1638

12.30 uur

In het gezellige restaurant Zonneweelde gebruiken we de lunch.

13.30 uur

Vertrek naar Midsland waar we het daar gelegen kerkhof en wellicht ook de kerk bezoeken.

14.30 uur

Door het duinlandschap rijden we naar West-Terschelling alwaar we kort na 15.00 uur een bezoek brengen aan het aldaar gelegen begraafplaatsje.

17.30 uur

Vertrek per boot naar Harlingen. Voordat de boot vertrekt heeft u de kans het plaatsje West-Terschelling te bezoeken.

19.30 uur

Aankomst in Harlingen

Kostenaspect

Het heeft nogal wat voeten in de aarde gehad om deze excursie te organiseren. Het tijdschema was met enig kunst en vliegwerk rond te krijgen. We hebben het zo kunnen organiseren dat we met de vliegboot, die één uur over de overtocht doet, naar Terschelling vliegen/varen en met de boot weer naar het vaste land gebracht worden. Hiervoor hoeven we gelukkig de prijs van een gewone boottocht te betalen. Een andere zaak is dus het financiële aspect.

**ER MOETEN TENMINSTE 25 PERSONEN AAN DEZE EXCURSIE DEELNEMEN, OMDAT DEZE ANDERS NIET DOOR KAN GAAN.
INTRODUCEES ZIJN NATUURLIJK VAN HARTE WELKOM.**

Na veel heen en weer gebel, hebben we goedkoop vervoer kunnen regelen. Was deze actie niet ondernomen, dan zou voor veel leden de kosten voor de excursie bezwaarlijk zijn geweest.

De kosten van de excursie bedragen nu f 60,= per persoon.

Hiervoor krijgt u:

- Vervoer van Harlingen - Terschelling
- Vervoer op het eiland naar de verschillende objecten
- Een Terschellinger koffietafel in Zonneweelde
- Een uitgebreide informatiemap
- Een onvergetelijke dag
- Vervoer van Terschelling - Harlingen

Opgave excursie en/of informatie

U kunt zich voor deze excursie opgeven bij Wim Vlaanderen,
Kranenburgweg 5, 8024 AC Zwolle.

Bellen mag, maar dan wel na 19.00 uur. Het telefoonnummer luidt als volgt:
038 - 53 15 26.

U komt toch ook!

Laeken bij Brussel, 6 juni 1993

Op zondag 6 juni hopen we deze prachtige begraafplaats van Laeken te bezoeken. Deze dodenakker van 8 hectare wordt wel het Père Lachaise van België genoemd. Alleen de graven zijn hier meer geordend en men kan hier nog grotere staatjes van steenhouwersvakmanschap aantreffen dan in Parijs.

We zullen ook de koninklijke crypte bezoeken. Hier zijn de telgen van het Belgische koningshuis bijgezet. De eerste zondag van de maand is deze keider namelijk voor het publiek geopend.

We zullen ontvangen en rondgeleid worden door onze zustervereniging Epitaaf onder leiding van Mark Selis.

Het programma ziet er als volgt uit:

08.00 uur	Vertrek Zwolle station
09.00 uur	Vertrek Rusthof te Leusden
10.00 uur	Vertrek A27 Oosterhout, AC Restaurant
11.30 uur	Aankomst Laeken
17.00 uur	Terugreis

In de bus is koffie en frisdrank verkrijgbaar. U moet zelf een lunchpakket meenemen. De kosten van de excursie bedragen f 27,50 per persoon. Niet-leden betalen f 50,00 per persoon.

Opgave kan alleen door inzending van onderstaande strook. U kunt natuurlijk ook een fotocopie maken of een briefkaart sturen. Het maximum aantal deelnemers is 50 personen. Het bericht van deelname dienen ons voor 22 mei te bereiken. Aanmeldingen die na deze datum binnenkomen, worden in beginsel niet meer in behandeling genomen.

Hr./Mw. _____

Straat + huisnummer _____

Woonplaats + postcode _____

Wenst deel te nemen aan de excursie naar Laeken.

Ik/wij stappen op in (gelieve het hokje van uw keuze in te kleuren):

- Zwolle
 Rusthof te Leusden
 Oosterhout

De deelnemersprijs zal in de bus afgerekend worden.

datum: _____ handtekening: _____

Opsturen naar:

W. Vlaanderen, Kranenburgweg 5, 8024 AC Zwolle

B O E K E N

Yang (kwartaal tijdschrift) 1991/2-3

V.U. Yang v.z.w.

Postbus 245

B-9000 Gent

f 19,=

Bespreking van het dubbelnummer Yang 27e jrg. 1991/2-3 "Kerkhoven"

Dit prachtige thema-nummer van het kwartaal tijdschrift "Yang" uit Brugge heeft iedereen wat te bieden. Er staat in dit boek altijd wel iets van je gading, maar ik las het in z'n geheel in één ruk uit.

Literaire fragmenten, gedichten, foto's afgewisseld met zeer leesbare en interessante beschouwingen. Deze uitgave kan lange tijd naast het bed liggen om er elke avond voor het slapen gaan even in te lezen en/of in te kijken. Maar u bent gewaarschuwd, het zit erin dat u een nacht zonder slapen tegemoet gaat.

Zoals bijvoorbeeld het stuk over Ugo Foscolo en over de graven in de Santa Croce in Florence deed mij bijna in de trein stappen voor een weerzien met Toscane en daarbij krijg je nog cadeau een vertaling van de gedichten van Foscolo.

Velen van ons zullen de 19e eeuwse dodenakker Père Lachaise in Parijs bezocht hebben en er al iets over gelezen hebben, maar het stukje over "Het onrustige graf van Oscar Wilde" is een heerlijke aanvulling op dit alles. Zelfs het beeldverhaal wordt met een beschouwing over de striptekenaar Didier Comès aangedaan. De strip in verband gebracht met de dood is voor zover ik dit kan nagaan, een primeur.

Literatuur en kunst voeren de boventoon in dit schitterende en zeer leesbare dubbelnummer.

Alleen het artikel over de dichter Roland

Jooris kon mij niet boeien en de Frankfurter Colleges van Ingeborg Bachmann is daarentegen wel zeer interessante leesstof, echter beide stukken zijn niet helemaal op z'n plaats in dit thema-nummer.

Levend begraven. Het fenomeen schijndood door de eeuwen heen.

Tankred Koch.

Bigot & Van Rossum

vert. Gerard Grasman

(Lebendig begraven, 1990)

f 29,50/ISBN 906134852

Toen ik dit boek in handen kreeg, moest ik terugdenken aan mijn bezoek aan Wenen. In deze stad ben ik door de zeer vriendelijke meneer Tibor enkele uren rondgeleid door het "Bestattungsmuseum". Een prachtig museum, dat een ieder die geïnteresseerd is in "dood en begraafplaatsen" een keer moet gaan bezoeken! Eén van de dingen die ik mij goed kan herinneren was een klok, die boven het graf stond en op ingenieuze manier verbonden was met degene die zojuist begraven was. De bedoeling was, dat als de persoon niet dood was, hij dit met behulp van de klok aan de buitenwereld kon laten weten.

Met deze herinnering begon ik vol spanning aan het boek van Tankred Koch. Want er moet natuurlijk veel boeiends te vertellen zijn over "het fenomeen schijndood door de eeuwen heen". Maar helaas het is een verward en chaotisch boek geworden. Met te weinig en slecht gedrukte illustraties. Als je toch de moeite neemt om je door het boekje heen te worstelen, krijg je uiteindelijk wel een interessant overzicht van de medische en cultuurhistorische aspecten van de schijndood.

Toch had er natuurlijk veel meer in gezeten met zo'n tot ieders verbeelding sprekend onderwerp. Het spijtige is dan ook dat het wel even zal duren voordat een uitgever zich weer aan dit onderwerp zal wagen.

Voorlopig moeten we het hiermee doen. Als warrige en interessante inleiding voldoet het, maar meer ook niet.

Cultuurgeschiedenis van de dood

onder redactie van: Albert van der Zijden
Editions Rodopi B.V.

Keizersgracht 302-304

1016 EX Amsterdam

ISBN: 90 5183 216 8 (fl 46,-)

Dit boek is uitgegeven naar aanleiding van het congres "Balans en perspectief van de Nederlandse Cultuurgeschiedenis", gehouden in Utrecht op 18 en 19 oktober 1989.

Dit omvangrijke congres met als thema "Van wieg tot het graf" had voor ons in ieder geval één interessante sectie, bestaande uit 4 werkgroepen, die geheel gewijd was aan de dood. Dit onderwerp is volgens de samenstellers van het boek, een van de belangrijkste onderwerpen binnen de momenteel zo populaire cultuurgeschiedenis. In totaal 12 inleiders berichtten op dit congres over hun onderzoek naar gebruiken en opvattingen over de dood, acht van hen hebben voor deze bundel hun inleiding omgewerkt tot een artikel. Ik ben helaas niet in Utrecht geweest, dus ik kan niet oordelen over de andere niet gepubliceerde onderwerpen over "de dood". Maar dat het boeiend is geweest, door zijn totaal verschillende invalshoeken en originele keuzes wat onderwerpen betreft, kan ik na het lezen van deze bundel bijna met zekerheid zeggen!

Ondanks dat het hier duidelijk om een wetenschappelijke publikatie gaat, is het boek voor iedereen toegankelijk en, nog mooier, bijna iedereen zal wel iets vinden wat hem of haar speciaal interesseert. Helaas is het boek

slecht gedrukt en geïllustreerd, zo verbleekt op verscheidene bladzijden de inkt van de letters.

Voor sommigen is misschien de prijs een drempel (f 46,-), maar u mist daardoor een schat aan informatie. Om u een idee te geven waar u zoal over kunt lezen, zal ik de onderwerpen even op een rijtje zetten:

graftekens in Nederlandse kerken, laat-Middeleeuwse stedelijke keuren en rituelen rond de dood, de doodsbeweging van Moderne Devoten, Erasmus en de dood, veranderende gevoelscodes voor nabestaanden (1750-1988), de hedendaagse "verdrongen dood", het imago van de begrafenisondernemer en tot slot de lijkbezorging bij Hindoes in Suriname (1873-1969).

Bij mij was na het lezen van de keuzes direct al de leeshonger gewekt. En niet zelden werd die honger gestild met heerlijk leesvoer.

Zo viel het hoofdstuk over graftekens niet tegen maar zal het weinigen van ons iets nieuws op dit gebied bieden. Maar het onderwerp: "de hedendaagse 'verdrongen dood'" is prachtig van opzet. In dit stuk wordt aan de hand van 4698 zogenaamde 'bidprentjes' uit de periode 1785-1988 beoordeeld in welke richting doodsbefef en doodsgedeburen zijn veranderd. Alleen al het onderwerp 'Erasmus en de dood' was voor mij het aanschaffen van de bundel waard. In enkele bladzijden wordt u een stuk wijzer over hoe deze grote humanist in de zestiende eeuw dacht en omging met de dood. En het laatste hoofdstuk is een mooie gelegenheid om wat meer te weten te komen over de omgang van de Hindoes in Suriname met de dood. Zeker nu we nog niet zo lang geleden op een zeer wrede manier zijn geconfronteerd met het leed van diverse bevolkingsgroepen bij de vliegcramp in de Bijlmer. Wat wisten we weinig en wat hadden we nog een hoop te leren en te lezen. Dit boek is uitstekend geschikt om u verder wegwijs te maken in de cultuur-geschiedenis van de dood.

recensies door: ROY P. DE BEUNIE

De Profundis

De zusters Birgittinessen zijn de geestelijke dochters van Birgitta van Zweden (1304-1373) die na een reis naar het pel-grimsoord Santiago de Compostela besloot de kloosterlijke staat te omhelzen; zij zou een eigen orde stichten, een strenge, een beschouwende.

De spiritualiteit van de orde is geconcentreerd op het lijden van Christus en van Maria als moeder van smarten. Men kan de Birgittinessen met recht een beschouwende orde noemen, met de gestrengheid die daarbij hoort. Ze leven in uiterste soberheid, in een ontroerende trouw aan hun regel.

De overweging van het lijden van Christus blijft centraal staan. In het verlengde daarvan, even sterk aanwezig in het gebeds- en overwegingsleven, ligt het thema van het Memento mori, het Gedenk te sterven. Er zijn geregeld bijzondere Re-collectiedagen die speciaal gewijd zijn aan de voorbereiding op de dood. Drie meditatieën worden er dan gehouden over de Uitersten. In de gedachtenwereld van de Birgittinessen is het einde van de mens nooit ver. Elke avond bidden zij in hun kapel het De Profundis: de psalm die een gebed is "uit de diepten" van waaruit naar God geroepen wordt. Zij gaan nooit de nacht in, als gemeenschap, zonder zichzelf eraan herinnerd te hebben dat zij moeten sterven.. Het Memento mori wordt door de zusters op een bijzondere wijze uitgedrukt in een vast dagelijks ritueel. Elke avond wanneer de Birgittinessen hun kapel verlaten om naar hun armelijke cellen te gaan, werpen zij bij de uitgang nog een beetje zand op een kleine doodsbaar. In dat gebaar roepen zij uit de diepten tot God, op wie zij vertrouwen. Het is een symbolische geste van voorbereiding; het is ook een teken van hun vereniging met de gestorven Christus in zijn graf.

Uit: **Abdijen in de lage landen**

Michel van der Plas,

uitg Lannoo, Tielt (België), 1989

(ISBN 90 209 1662 9)

Het navolgende gedicht voor mensen die op of bij een begraafplaats wonen, werd aan de redactie toegestuurd door de heer Ledeboer.

Welgelegen

'k Noem mijn huis vol huwelijkszegen
kinderliefde en moedermin
soms lachend: "Welgelegen"
haar die scherts heeft droeven zin.

"Welgelegen", woont gij buiten?
Of is het uitzicht dan zo schoon?
Op uw stadje door de ruiten?
Nee: doch weet ge waar ik woon?

Vlak bij 't kerkhof! Al de doden
moeten steeds mijn huis voorbij
en verkonden stille boden
heden ik en morgen gij.

't Is wel vrolijk zelfs bij tijden
al te vrolijk, veel te druk!
Kunnen de ekipages rijden
langs mijn woning vol geluk.

'k Zucht dan vaak ook: stille vrienden
neemt zo 't kan de boodschap mee
dat ik graag bij mijn beminde
nog wat blijven wou in vreë.

Vlak bij 't kerkhof, maar één stapje
en ik sta er aanstonds voor.
Komt mijn tijd voor 't laatste stapje
'k heb geen rijtuig nodig hoor.

Akelig hè, om zo te wonen
vlak bij 't kerkhof bij je graf?
Maar mijn lieven, sterken, schonen,
woont gij er dan veel verder af?

P.A. DE GÉNESTET

Uit de krant

RECLAME UITVAARTVERZEKERING VERBODEN

Uitvaartverzekeraar AVVL uit Dieren probeerde op een grievend bevonden manier iets aan het laatste taboe: de dood, te doen. De slogan 'Is er koffie na de dood?' werd door de Reclame Code Commissie, na een record aantal van 282 klachten, onnodig kwetsend bevonden en de commissie verbood hem dan ook. Inmiddels heeft de uitvaartverzekeraar, die zich geen betere reclame kon wensen, een nieuwe leus: 'Leven doe je maar een keer. Doodgaan ook.' Zeker diegenen die in reïncarnatie geloven zullen hier moeite mee hebben. Geleerd van de vorige keer, zullen nu eindpunten van openbaar vervoerlijnen (begraafplaatsen, crematoria) en ziekenhuizen door de distributeur worden overgeslagen.

De uitvaartverzekeraar heeft de tongen losgemaakt in Nederland. Verscheidene jaren wordt al gesproken over het doorbreken van het taboe rondom de dood. Is het toeval dat de verzekeraar komt met de reclameslogan, nadat wij eind vorig jaar opgeschrikt werden door twee vliegtuigrampen? Is het toeval dat er na die tijd in de media - meer dan voorheen - aandacht wordt besteed aan de rouwverwerking binnen de verschillende culturen? Had de Reclame Code Commissie gelijk toen zij de slogan verbood?

Mevrouw L. Bruijnzeel uit Rotterdam, die een brief schreef naar de NRC (geplaatst op 11-3-1993) vindt van niet.

Koffie na de dood

Naar het oordeel van de Reclame Code Commissie waren vooral mensen die recentelijk zijn geconfronteerd met de dood, pijnlijk getroffen door de directheid van de vraag 'Is er koffie na de dood?' van de uitvaartverzorger AVVL.

Denkt de RCC met haar uitspraak niet bij te dragen aan deze pijn? De RCC gelooft toch niet dat door het verbannen van directe vragen omtrent de dood uit de openbaarheid dat dezer vragen dus niet bestaan. Juist doordat de alledaagse dood geweerd wordt van het dagelijks leven veroorzaakt een sterfgeval zoveel pijn. De mens is er namelijk niet op voorbereid en moet in drie tot vijf dagen beslissingen nemen over een uitvaart waarbij zij nog nooit heeft stilgestaan.

De twintigste-eeuwse westerling gelooft graag dat hij sinds de industrialisering en onder invloed van zijn enorm toegenomen kennis de natuur onder controle heeft. Om deze gedachte kracht bij te zetten zijn onze-

kerheden en angsten (het bovennatuurlijke) heftig bestreden. Met het neersabelen van de angst voor de dood is de dood haar natuurlijke plaats in het leven kwijtgeraakt. Dit heeft de RCC nog eens onderstreept.

James Farrell publiceerde in 1980 een boek over de Amerikaanse uitvaartcultuur, getiteld "Inventing the American way of death, 1830 - 1920".

In zijn conclusie komt hij tot de volgende overdenking: als je de erkenning dat we eens dood zullen gaan beschouwt als een onderdeel dat ons menselijk maakt, dan betekent het vergeten dat we eens dood zullen gaan een bedreiging van onze menselijkheid (of: "If knowing that we will die is part of what makes us human, than forgetting that we will die threatens our humanity".)

Het algemeen nut zou wellicht meer gediend zijn als de RCC zich wat meer door bovenstaande overdenking had laten leiden en wat minder door de klagers, die de dood graag ver van hun bed houden.

REEKS ARTIKELEN OVER BEGRAAF-PLAATSEN IN DE VOLKSKRANT

Menig lezer van de Nieuwsbrief zal er inmiddels van op de hoogte zijn: de Volkskrant publiceerde sinds 6 februari in haar zaterdagbijlage Het Traject een artikel dat een specifieke Nederlandse begraafplaats tot onderwerp heeft.

Wat u nog niet heeft gelezen is, dat Terebinth haar contacten en expertise hierbij graag ter beschikking heeft gesteld.

De volgende dodenakkers zijn de revue gepasseerd: Oud Eik en Duinen (Den Haag), Zorgvlied (Amstelveen), Kranenburg (Zwolle), Kapel in 't Zand (Roermond) de Zuiderbegraafplaats (Groningen), Het Oude Kerkhof (Nijmegen), Dreischor, Terschelling.

Verscheidene journalisten schreven de artikelen, die een mengeling van persoonlijke impressie en geschiedenis zijn.

Het volgende artikel verscheen in de Volkskrant van 1 februari 1993

Uitvaart met vrouwelijk oog voor details

"Vroeger werd een uitvaart verzorgd door vrouwen thuis, later door de kerk. Toen het commercieel werd, hebben mannen elkaar - ook al omdat vrouwen niet geacht werden te werken - waarschijnlijk de bal toegespeeld. Alleen zo kan ik verklaren dat je bij een uitvaart nog vooral oude mannen met hoge hoeden ziet."

Dit zegt Monica Zeegers in Vrouw & Bedrijf. Zij is kort geleden in haar woonplaats Wijchen gestart met een uitvaartonderneming waar alleen vrouwen werken. Want dat is een typisch vrouwenberoep. "Mannen zijn desondanks welkom in het bedrijf van Zeegers, alleen reageerde er geen enkele man op de door haar geplaatste advertentie. "Daarin heb ik duidelijk gemaakt dat ik van medewerkers verwacht dat ze een soort gastfunctie hebben, dat ze meer moeten doen dan naast die kist lopen. Kinderen worden bijvoorbeeld nooit opgevangen, terwijl het hele gebeuren toch diepe indruk kan maken". Zeegers wil in geen geval dat het personeel tijdens de plichtigheid buiten staat te roken en kletsen en daarna meteen is verdwenen. "Mannen voelen zich door zo'n formule blijkbaar niet aangesproken", stelt Zeegers vast.

Denieuwe begrafenisondernemer vindt dat er in het uitvaartwezen veel te weinig aandacht besteed wordt aan vormgeving. Zelf heeft ze aubergine-keurige kostuums laten maken die met of zonder sleep en met broek of rok kunnen worden gedragen. "Later willen we ook met andere kleuren gaan werken."

En er valt meer te verbeteren. "Dan komt zo'n begrafenisondernemer binnen met zo'n lelijke plastic map waarop per pagina tien kisten staan afgebeeld, sommige open. Zeker zo vlak na het overlijden is dat enorm confronterend, bijna onbehoorlijk. Wij hebben een doos met mooie kaarten, die je stuk voor stuk kunt bekijken."

Nieuws

Tijdschrift over doodsbeleving

Eind april verschijnt het eerste nummer van het tijdschrift *Mortalis* dat geheel gewijd zal zijn aan de dood. Hoofdredacteur en uitgever Peter Westerling wil met zijn glossy magazine de vele aspecten van doodsbeleving onder de aandacht van een breed publiek brengen. Een mix van informatieve, opiniërende en verstrooiende informatie, gelardeerd met vele foto's en illustraties. De uitgever wil per se vermijden dat het een saai en somber blad wordt. Praktische informatie over de begrafenis en de crematie, stervensbegeleiding, reportages over gebruiken en rituelen in andere culturen, interviews met mensen die dagelijks met de dood te maken hebben, historische artikelen over bepaalde dodenakkers, de eerste supermarkt in begrafenisartikelen, deze en vele andere onderwerpen zullen de inhoud gaan bepalen. Uit onderzoek is gebleken dat een op de drie Nederlanders meer wil weten en lezen over de diverse kanten van de cultuur van de dood. Peter Westerling wil tegen een kenningsmakingsbedrag van f 4,95 het eerste nummer in drieduizend exemplaren in de losse verkoop afzetten. Het bestuur van de Terebinth heeft ervoor kunnen zorgen dat de leden het eerste nummer gratis toegedonden krijgen door het Terebinth bureau. *Mortalis*, een uitgave van Uitgeverij Toppers in Den Bosch, zal dit jaar vier keer gaan verschijnen. Voor Terebinthleden geldt een gereduceerde prijs van f 10,- voor alle uitgaven van 1993.

Jubilaris

In 1994 bestaat de Nieuwe Oosterbegraafplaats in Amsterdam precies 100 jaar. Daaraan wordt de nodige aandacht besteed. De redactie is benieuwd of er dit jaar of volgend jaar andere begraafplaatsen zijn die jubileren of waar het een en ander georganiseerd wordt. Is dit het geval, neem dan contact op met het Terebinthbureau. Van woensdag tot en met vrijdag tussen 11.00 en 17.00

uur kunt u uw informatie via telefoonnummer 033 - 65 33 80 doorgeven aan één van de medewerkers. Zij geven uw tips op hun beurt door aan de redactie.

Bij voorbaat hartelijk dank.

Enquête van Minister Dales

Minister Dales van Binnenlandse Zaken heeft zich de afgelopen anderhalf jaar middels een enquête onder de gemeenten op de hoogte gesteld van de gang van zaken op en rond de begraafplaatsen. Onlangs deed de Minister verslag van haar bevindingen aan de Eerste Kamer die om dit onderzoek had gevraagd. Uit de resultaten blijkt dat de positie van de nabestaanden zwak is. Sommige begraafplaatsen hebben niet eens een reglement en als er wel een reglement is, is het onvoldoende van kwaliteit. Er is ook geen garantie dat het goed wordt uitgevoerd.

De minister schrijft dan ook dat de informatievoorziening moet worden verbeterd. De besturen van begraafplaatsen zullen de nabestaanden meer en beter moeten informeren over allerlei zaken de begraafplaats betreffende.

Ook het financieel beheer van de begraafplaatsen laat te wensen over.

De minister signaleert al deze problemen, maar voegt er merkwaaarderwijs aan toe dat zij geen voldoende redenen ziet om de Wet op de Lijkbezorging te gaan veranderen.

De notitie van de minister is een stap in de goede richting. Er zijn een aantal feiten en omstandigheden aan de orde gesteld die aanknopingspunten zijn om eens pittig over van gedachten te wisselen. Het zijn de woordvoerders van de fracties in de Eerste Kamer die zo'n gedachtenwisseling moeten beginnen.

De werkgroep Wet- en Regelgeving van de Terebinth heeft contact met de woordvoerders en hen voorzien van aantekeningen waaruit zij kunnen putten. De teneur van die aantekeningen is dat de begraafplaats eigen-

lijk veel meer een gedenkplaats is dan begraafplaats, dat deze er is voor de nabestaanden en dat zij dus recht hebben op invloed op het beleid, dat de informatievoorziening moet worden verbeterd. De plannen moeten openbaar zijn en de financiële jaarstukken behoren voor de nabestaanden beschikbaar te zijn.

JAN VAN DER WOUDE

Kunst op begraafplaatsen

Met de titel "Kunst op begraafplaatsen" wordt de indruk gewekt dat de expositieruimte voor de beeldende kunst is verplaatst van galerie naar begraafplaats.

Niets is minder waar. Van begin juni tot half oktober laten kunstenaars op begraafplaats en crematorium Moscowa te Arnhem, begraafplaats Kranenburg te Zwolle en Oud Eik en Duinen te Den Haag hun visie zien op het grafteken. De begraafplaats is daarvoor de meest geschikte lokatie.

In 1991 heeft Galerie Magenta te Nijmegen een expositie gehouden naar aanleiding van een, vanuit een begraafplaatsen geïnitieerd, project over 'grafcultuur'. De galerie heeft een aantal kunstenaars opdracht gegeven urnen te ontwerpen en uit te voeren. De urnen zijn in de galerie geëxposeerd. De belangstelling voor de expositie was groot. De tentoonstelling was voor de gemeente Arnhem aanleiding de galerie uit te nodigen een expositie samen te stellen voor de begraafplaats Moscowa te Arnhem. Deze heeft van mei 1992 tot en met augustus 1992 plaats gevonden onder de titel 'Gedenk tekens'. Ook toen is er geen gebrek geweest aan belangstelling.

Momenteel zijn ongeveer 20 kunstenaars bezig met het ontwerpen en uitvoeren van hun objecten, beelden of reliëfs. Hierbij maken zij soms gebruik van nieuwe symbolieken en soms vertalen zij bestaande symbolen eigentijds. De beeldende kunstenaar laten zich inspireren door allerlei materialen. Diverse steensoorten, marmer, hout, koper, brons en staal worden gebruikt. Middels de 'beelden' wordt de dood uit de taboesfeer gehaald. Het

publiek komt de tentoonstelling bekijken en bezoekt tegelijkertijd de begraafplaatsen. De 'beelden' brengen niet alleen de discussie omtrent de individualisering van het grafmonument op gang, maar zorgen er tegelijkertijd voor dat mensen middels tastbare herinneringen weer in contact komen met een voorbije dodencultuur.

Kunstenaars

De deelnemende kunstenaars zijn: Riesjart Bus, Hans van Coevorden, Paul Damstee, Frans Drummen, Sias Fanoembi, Rob Hamelijnc, Huub Kortekaas, Harry de Leeuw, Cor Litjes, Klaus van de Locht, Peter van de Locht, Bas Maters, Huis Noorlander, Han Schoof, Ed van Teeseling, Nur Tarim en Gonnig van de Ven de Bruijn.

De coördinatie van de exposities op de begraafplaatsen is in handen van PERSPEKTIEF '92, tentoonstellings- en organisatie bureau, gevestigd te Grave (Vicariss Hermansstraat 4, 5361 AZ Grave, tel.: 08860 - 74 227, contactpersoon: Ingrid Jansen).

PERSPEKTIEF '92 is een jong bureau waarvan Ingrid Jansen de leiding heeft. Zij heeft naast de opleiding Tehatex museologie gestudeerd aan de opleiding Educatie en Cultuur.

Als docente kunstgeschiedenis heeft zij veel affiniteit met eigentijdse ontwikkelingen op gebied van beeldende kunst en architectuur. De opleiding museologie en de achtergrond als docent kunstgeschiedenis zijn de basis geweest voor Ingrid Jansen om een eigen tentoonstellings- en organisatiebureau op te zetten.

Met Witteman

Op 25 maart werd het thema "uitvaart en rouwverwerking" in dit televisieprogramma op indringende maar integere manier behandeld. De eigen verhalen van uitgenodigde gasten lieten duidelijk merken hoe uitvaartverzorging niet moet, maar ook hoeveel er wel kan. Verhelderend waren de bijdragen van gasten als Dr Van Rhee (LSR) en van Mevrouw Zeegers (zie in dit nummer ook de rubriek "Uit de krant"). Vereniging de

Terebinth was op verzoek van de VARA bij de opnamen met een delegatie aanwezig: Linda Dámhuis (steenhouwerij), Wim Vlaanderen (bestuur), Johannes Bouma (begraafplaats), Ada Wille (groenvoorziening), A. Bijsmans (oorlogsgraven), Leen Jol (rituelen), A. Fonville (crematie), José Bionda (rouwverwerking) en Hennie Siebelt (bestuur). Met anderen genodigden luisterden wij stil naar de overtuigende ervaringen van acht mensen, die elk een bijzondere ervaring publiek maakten. Daar hoefde niets aan toegevoegd te worden.

In "de Uytvaert" trof de redactie dit artikel.
Leven tot aan de dood

Zo luidt de titel van een symposium dat de landelijke Stichting Vrijwilligers Terminale Zorg (V.T.Z.) op 22 en 23 april houdt in de Nieuwe Buitensociëteit in Zwolle. Men wil met dit symposium meer bekendheid geven aan de ondersteuning die vrijwilligersorganisaties geven aan mensen in hun laatste levensfase. De eerste dag is vooral bestemd voor al diegenen die in de toekomst terminale zorg nodig hebben en potentiële vrijwilligers.

De tweede dag is afgestemd op professionele hulpverleners met wie vrijwilligers samenwerken.

Voor meer informatie tel.: 03405 - 96 277.

In de Nieuwsbrief van december 1991, nummer 4 berichtte de redactie dat de Stichting R.K. Kerkhof Zwolle haar begraafplaats wil uitbreiden. Pal naast het katholieke kerkhof ligt een algemene gemeentelijke begraafplaats. In januari 1992 bood het stichtingsbestuur samen met de Terebinth en Copijn (begraafplaatsarchitectuur) een plan aan, genaamd "Sfeervolle ruimten in een stedelijk gebied", aan de verantwoordelijke wethouder. Kern van het plan is dat beide begraafplaatsen samen met een uitbreidingsterrein een groen stadspark gaan vormen aan de rand van de oude stadskern. In een brief van 5 mei 1992 stipuleerde de Terebinth de unieke kansen voor het stedelijk knooppunt Zwolle. De Zwolse Courant van 29 maart 1993 bericht het volgende.

Ook gemeente achter plan voor RK Kerkhof en Algemene Begraafplaats'

KERKHOVEN ALS GROENE LONG

In het artikel wordt als eerste aandacht besteed aan het feit dat de open ruimte tussen de beide begraafplaatsen in eerste instantie toch bijna gebruikt dreigde te worden als zogenaamde 'tussenlocatie' voor woningbouw, bestemd voor woonwagengedwongen. Dit plan is inmiddels van de baan (mede door krachtige steun van die bewoners, nabestaanden van talloze ter plaatse ter aarde bestelden).

"Mede door de inzet van de Stichting RK Kerkhof en haar rapport is nu gekozen voor een andere aanpak, waarbij dit stukje Zwolle een rustgebied kan blijven".

Met de realisering van dit plan worden twee vliegen in één klap geslagen:

1. het RK Kerkhof kan toch nog groeien waardoor er ook de komende jaren begrafenissen voltrokken kunnen worden
2. meer samenhang realiseren tussen de twee begraafplaatsen.

Door uitvoering van dat tweede punt kan, zoals in het rapport van de drie organisaties wordt omschreven 'een geïsoleerde dodenakker worden ontwikkeld tot een interessant groen stedelijk verblijfsgebied'.

Expositie 'Gedenkbeelden'

De Stichting Collage organiseert in samenwerking met Stichting Memento, een kunstenaarsgroep, een tentoonstelling in Kortenhoef. De tentoonstelling bestaat uit twee delen. In de kerk is een foto-expositie. De kunstenaar Ingrid Koetsier heeft een installatie gemaakt, waarin foto's met daarop alternatieve grafkunst verwerkt zijn. Het andere deel van de tentoonstelling, een alternatieve begraafplaats, vindt buiten plaats. Tien kunstenaars tonen daar plusminus twintig alternatieve grafmonumenten.

De expositie is te bezoeken van 7 tm 31 mei van donderdag tm zondag van 13 tot 17 uur. Op tweede pinksterdag kunt u er ook terecht. Adres: Kortenhoefsedijk 163, Kortenhoef tel.: 035 - 60 540

GEZOCHT

Porceleinen engel, 1 meter hoog

*De gemeente Leiden is momenteel bezig met restauratieplannen van de begraafplaats Groenesteeg. Helaas is er de laatste tijd weer het één en ander vernield, waaronder de engel uit 1887, een van de pronkstukken van de begraafplaats. De gemeente is nu op zoek naar vervanging van deze engel. Wie weet of en waar er nog één te verkrijgen is en/of ze wellicht nog gemaakt kan worden? Tips graag naar Ada Wille, tel.: 03461 - 16 23 (na 18.00 uur) 030 - 61 21 94 (kantooruren)

Verenigingsnieuws

Alle post naar nieuw adres

In verband met de ingebruikname van het Terebinth-bureau wordt u verzocht alle post naar het nieuwe adres (Dodeweg 31, 3831 RE Leusden) te zenden. Dit geldt ook voor de financiële post.

Sponsor gezocht voor nieuwe computer

Het Terebinth-bureau heeft de beschikking gekregen over een computer en een printer. Hiermee wordt op een speciaal voor de Terebinth geschreven (en kosteloos ter beschikking gestelde) software-pakket de ledenadministratie bijgehouden. In de toekomst zal ook een geautomatiseerde catalogus van het documentatiecentrum op de computer kunnen draaien. En natuurlijk is het apparaat onmisbaar bij het uitprinten van brieven, acceptgirokaarten en etiketten.

Het bestuur achtte enerzijds de aanschaf van de computer noodzakelijk, maar vond het anderzijds niet verstandig om daarvoor de verenigingskas aan te spreken. Een van de bestuursleden heeft de computer aangeschaft en aan de vereniging in bruikleen gegeven, met de bedoeling dat de vereniging de computer op termijn overneemt. Voor deze aanschaf wordt een sponsor gezocht. Geïnteresseerden (personen, organisaties en bedrijven) kunnen voor meer informatie contact opnemen met de heer Siebelt (038-543692), de heer Meijer (030-314112) of de heer Bouma (085-254674).

Studium Generale met hoog Terebinth-gehalte

Het Bureau Studium Generale na de Katholieke Universiteit Nijmegen organiseert een aantal lezingen, rondleidingen en tentoonstellingen met als thema kerkhoven en begraafplaatsen. De activiteiten vinden plaats in het kader van de cyclus "Nijmegen in de ring" en zullen met name over de Nijmeegse situatie betreffen. In het programmaoverzicht vinden we vele bekende Terebinth-leden.

Donderdag 6 mei 20.00 uur Lezing over de geschiedenis van de grafcultuur door prof. J.C.M. Hattinga Verschure. St. Stevenskerk, Nijmegen.

Zondag 9 mei Rondleiding over begraafplaats Daalseweg

Donderdag 13 mei 20.00 uur Lezing over juridische en artistieke aspecten van begraven door de heer J. van der Woude, mevr. N. Capaan en de heer W. Carpay. St. Stevenskerk, Nijmegen.

Zondag 16 mei Rondleiding ver Begraafplaats Stenen Kruisstraat

Verder een overzichtstentoonstelling van foto's van Nijmeegse begraafplaatsen van M. van Wieringen en P. Wessels en een expositie van beeldend kunstenaar J. van Rij.

Alle activiteiten zijn gratis toegankelijk. Deelname aan de rondleidingen alleen na opgave aan Bureau Studium Generale (080-613083)

VACATURE REDACTEUR en EINDREDACTEUR NIEUWSBRIEF

Onze vereniging groeit in professionaliteit en ledenaantal. De Nieuwsbrief is de belangrijkste presentatie van de vereniging naar buiten, en het enige communicatiemiddel waarmee elk lid bereikt wordt. De Nieuwsbrief zal niet alleen zelf ook de ontwikkeling tot verdere professionalisering moeten doormaken, maar juist als visitekaartje de groeiende Terebinth moeten stimuleren. De Nieuwsbrief is een belangrijk middel in de informatievoorziening van de vereniging aan derden, en bij het werven van leden. Het blad verschijnt elke 2 maanden.

Redactieleden van de Nieuwsbrief hebben de volgende taken:

- het opsporen van evenementen en publikaties waarvan kennisname voor de leden van belang wordt gevonden, en het schrijven van een recensie daarover
- het actief verzamelen van kopij naar aanleiding van mondelinge signalen en andere inlichtingen
- het afnemen van interviews en het verwerken van de informatie tot een artikel
- het typen van kopij volgens standaard
- het redigeren van teksten
- het afstemmen van materiaal op andere interne media
- het aangaan en onderhouden van contacten

De eindredacteur heeft in het bijzonder nog de volgende taken:

- het samenstellen van de definitieve editie
- het leiding geven aan de redactie

Van een redactielid verwachten wij kennis of ervaring op het vakgebied en belangstelling voor funéraire en sepulchrale gebieden. De redactie bestaat uit vijf personen, waaronder de eindredacteur. Het tijdsbeslag varieert van 2 tot 4 dagdelen per editie, waarbij het werk naar eigen voorkeur thuis of op het Terebinthbureau kan worden verricht. Na elk verschenen nummer is er één gezamenlijke redactievergadering in de avond, op het Terebinthbureau te Leusden.

De productie en verzending van de Nieuwsbrief wordt centraal door het Terebinthbureau verzorgd.

Bijzonderheden

Het bestuur is voornemens om een redactiestatuut vast te stellen, opdat de redactie in zelfstandigheid kan functioneren.

De Nieuwsbrief is in een situatie gebracht van professionalisering (inhoud, teksten, verenigingsnieuws, uiterlijke verzorging). Onder verantwoordelijkheid van de secretaris wordt een publiciteitsplan ontwikkeld waaraan vanaf eind 1993 ook de Nieuwsbrief een bijdrage zal geven.

Het beleid van Vereniging de Terebinth voorziet erin om geleidelijk aan een onderscheid te maken tussen inhoudelijke artikelen en verenigingsnieuws, waarbij van twee informatiebladen gebruik gemaakt zal worden. Deze ontwikkeling kan gevolgen hebben voor de taakverdeling in de redactie.

Belangstellenden wordt verzocht om hun reactie, met korte motivering, **uiterlijk 1 mei** te zenden naar het Terebinthbureau, Dodeweg 31 3832 RE Leusden.